

JOG ÉS ERKÖLCS A MAI MAGYAR KÖZÉLETBEN*

Egy kisebb vagy nagyobb közösség csak akkor maradhat fenn hosszabb távon, ha a tagjai közös értékeket valának. A régi – és boldog – időkben eme értékeket Istentől származtatták, senki nem vonta kétségbe, senki nem relativizálta őket, a jobbágytól a királyig, a céhlegénytől a főbíróig mindenki ezek alapján igyekezett berendezni az életét, szabályozni a viszonyát a közösséghez – ha nem is mindig sikerrel. A tudományos és az azt követő technológiai forradalom azonban oda vezetett, hogy viszonylagossá váltak az értékek, mert túl gyorsan bővültek az ismereteink. Olyan dolgokat tudunk megtenni ma, melyekre korábban soha nem voltunk képesek. Soha nem látott anyagi kényelemben és biztonságban élünk, az egyén előtt álló lehetőségek mértéktelenül kitágultak, az ember kezdi azt hinni magáról, hogy mindenható. Előtérbe került, és szinte az élet minden területére kiterjedt a racionális gondolkodás: minden tudást számokba és betűkbe kívánunk önteni.

Így van ez a közösség mindennapi életét meghatározó szabályrendszerrel, az erkölccsel is, melynek alapját – legalábbis a nyugati civilizációban – a tízparancsolat képezi, ami lényegében ma is érvényes. Azonban a hirtelen ránk zúduló információk tömegében manapság nem olyan egyszerű meghatározni, hogy mi mit jelent, ki vét pl. a „ne lopj” parancsa ellen, mert a mindenki által egyértelműen elítélt zsebtolvajlás mellett a köz és az egyén javainak eltulajdoní-

* A Magyar Tudományos Akadémián 2011. január 20-án az alkotmányozásról rendezett konferencián elhangzott beszéd szerkesztett változata. (A szerző köszönetet mond Tellér Gyulának gondolatébresztő megjegyzéseiért.)

tásának számos módszere ismeretes. Ezért egyre bonyolultabbá váló világunkban az egyértelműség és kiszámíthatóság érdekében fokozatosan írásba foglalták a törvényeket, előtérbe került a jog pozitivista értelmezése. Eszerint a lehető legnagyobb mértékben függetleníteni kell egy cselekmény megítélését a bíró személyétől, aki a régi időkben nem csupán a törvény betűje szerint, hanem az általa megtestesített, senki által kétségbe nem vont erkölcsiség alapján is ítélt. Az elmúlt kétszáz évben, elsősorban amerikai mintára fokozatosan erősödött a törekvés, hogy szöveggközpontúvá, algoritmizálhatóvá tegyék a jogot, ez jelentősen megkönnyítette és a legtöbb esetben egyértelművé tette az ítélezést, biztosította a jogfolytonosságot. A mai nyugati világban ezért hivatalosan azt tekintik bűnnek, amit a közösséget képviselő testület, a parlament többségi szavazatával elfogadott jogszabályok bűnnek mondanak ki. Amit a törvény nem tilt, amit meg lehet kerülni, amit ki lehet játszani, az lehet erkölcstelen, de mégis jogszerű marad.

E rendszer egy darabig működött, mígnem az egyre jobban elmélyülő liberalizmus táplálta önzés ki nem kezdte. Bár korábban is tettek kísérletet arra, hogy kijátsszák a törvény írott betűjét, a vétkes cselekedet egyöntetű, erkölcsi alapú elítélése útját állta a romlásnak. Fél évszázad sem kellett ahhoz, hogy a hetedik parancsolatot felvizezzük, és elterjedjen az a felfogás, miszerint csak az a lopás, amit a bíróság jogerősen annak ítélt. Különösen gyors volt a romlás hazánkban, ahol a ránk erőltetett bizánci rendszer helytartói eleve a szovjethatalom kijátszására építettek, és azt sugallták, hogy ha készek vagyunk hűséget hazudni, lophatunk a közösből. Az államosítás, a kényszerű beszolgáltatás és szövetkezetesítés milliókat idegenített el a közvagyontól, szabad prédává téve a közösségi tulajdont. Jól érzékelteti ezt az annak idején népszerű vicc, melyben az elsikkasztott pénzzel külföldre távozott vezető ezt az üzenetet hagyta hátra a rendőrségnek: „A szocialista vállalat a dolgozóké, én a részemet kivettem, a soha viszont nem látásra.”

A nyolcvanas években a közvagyon dézsmálása egyre nagyobb méreteket öltött. Ahogyan megindultunk a piacgazdaság felé, egyre többen vetettek szemet a közösre, nemcsak az állami, hanem a szövetkezeti és más közösségi vagyonra is. Miután fellazult az erkölcs, nem működött a parlamenti kontroll, néhányan a dolgok gyökeréhez nyúltak, és feltűnés nélkül olyan jogszabályokat fabrikáltak, melyek megkönnyítették a tűzhöz közel állóknak a vagyonosodást, gyakorlatilag ellenszolgáltatás nélkül. Jó példa erre a szövetkezeti törvény jelentéktelennek tűnő és feltűnés nélküli módosítása. A Kádár-rendszer nem igazán kedvelte a szövetkezeteket, azokat a magántulajdonban lévő vállalkozások előretolt bástyáinak tekintette. Ha nincs alkalmazott, nincs vállalkozás, ez lenne az igazi. Hogy az egyre nagyobb befolyású Nyugat elvárásainak mégis, legalább formálisan megfeleljen, az ipari szövetkezetek működését szabályzó jogszabály 17% erejéig megengedte bér munkások foglalkoztatását, ha a többiek tagsági viszonyt tartottak fenn. Ez a tagság azonban formális volt, mivel az érdekeltiség, az információ, ebből következően a hatalom a vezetőség kezében volt. 1988-ban az OKISZ akkori elnöke kiügyeskedte, hogy a jogszabályból kimaradjon a 17%-os korlát, így lehetővé vált akárhány alkalmazott foglalkoztatása. A korábbi, csupán formális tulajdonjoggal bíró tagok némi rábeszélés és pénzbeli megváltás eredményeképpen alkalmazottak lettek, de nem mindenki. Tagok – így résztulajdonosok – maradtak a vezetők, akik a jövedelmet kényük-kedvük szerint osztották fel, ezzel is elősegítve, hogy az érdekeltiséggel nem bíró tagság bagóért eladja részjegyeit. A folyamat törvényes biztosítékot nyújtott ahhoz, hogy a közös tulajdont néhány – erkölcsösnek aligha nevezhető – szerencselovag megkaparintsa.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a rendszerváltást követően egyre több jogszerű, ámde erkölcstelen gazdasági akcióról érkezett hír Nyugatról is. A folyamat az ezredfordulóra

már ijesztően felerősödött, és aláásta a korábban szilárdnak hitt külföldi minták hitelét. Számos amerikai vállalat vezetői cégüket sikeresebbnek tüntették fel, mint amilyenek azok igazából voltak, mert így nőhetett részvényeik értéke a tőzsdén, így kaphattak olcsóbb hitelt a bankoktól. A széles közvélemény számára először az Enron mamutcég botránya jelezte, hogy valami baj van. Az inflálódó bevételek és a rejtett adósság miatt a vállalat tönkrement, emiatt tízezernyi alkalmazottjának odalett a nyugdíja. Egy híres könyvvizsgáló cég túlságosan elnéző magatartása tette lehetővé a bajok elfedését, ezért a botrány kipattanása után ez is csődbe ment. Nem szolgált azonban elrettentő példaként, mert folytatódott a szédelgő feldicsérés, mérgező kötvényeket kevertek a részvénytárcákba, túlértékelték az ingatlanokat. Az eredmény ismeretes: 2008-ban pénzügyi válság rázta meg a világot, melynek során több ezer milliárd dollár tűnt el a semmibe. Az államok kisegítették a bankokat, melynek vezetői ezt úgy hálálták meg, hogy a kapott támogatás egy részéből vastag sikerdíjakat osztogattak egymásnak. Ezen már az egyébként sokat látott amerikai kisember is felháborodott, de hiába: a jogfolytonosság fenntartása nem engedte a visszamenőleges adóztatást.

A romlás ma már kiterjed az egész nyugati világra. Az off-shore cégek szövevényének felszámolására nincs meg az igazi akarat, amit jól megérthetünk, ha a Németországban nem kis tévovázás után nyilvánosságra hozott adócsalólistán szereplő neveket nézegetjük. A Bundespost vezérigazgatója mellett ezernyi kisebb-nagyobb beosztásban lévő hivatalnok, kis-, közép- és nagyvállalkozó neve olvasható itt, akik megrettenve a számonkéréstől, a kormányzat kezében lévő listának már a hírére is sürgősen befizették elkerült adójukat. A bűnös úton szerzett pénzt befogadó lichteinsteini bankok azonban megúszták a számonkérést.

Magyarországon a törvény betűjének jó erkölcsbe ütköző kijátszása nem előzmény nélküli. A késői Kádár-rendszer

haszonélvezői, akik már régen nem az eszméhez, hanem a zsákmányhoz ragaszkodtak, megtalálták a kiskapukat. A régi pártbizottsági munkatársakból, KISZ-vezetőkől, vállalati menedzserekből, a sajtó és a titkosszolgálatok embereiből létrejött egy jól szervezett, egymással is harcban álló, de külső fenyegetés esetén keményen összezáró hálózat, melynek tagjai eleinte óvatosan, később egyre gátlástalanabban zsebelték be a köz és a kisember pénzét. E hálózat hatalmas informális, később formális befolyással rendelkezett, így könnyen terjeszthette a károsultak feje felett összekacsintva, hogy bizony Rockefellertól sem kérdezte senki, miből szerezte az első millióját. Míg azonban az olajmágnás honfitársai az idők során vele együtt gazdagodtak, ki nagyobb, ki kisebb mértékben, hazánkban milliók veszítették el korábbi, alacsonyabb szintű, de mégis meglévő biztonságukat, miközben a reklámok szirénhangjától elbűvölve nagy lakásról, luxusautóról és egzotikus nyaralásról álmodtak. Nem csoda, hogy mára igen sokan az 1989–90-ben bekövetkezett eseményeket nem rendszer-, hanem módszerváltásnak tekintik, olyan folyamatnak, melynek során a hálózat nyíltan színre lépett, és a legkisebb gátlás nélkül, teherautón hordta ki a pénzt a rábízott intézményekből.

Sokat segített nekik, hogy a jog betűjét fetisizálva a jogrendszer segített az erkölcstelen haszonszerzésben. A kilencvenes évek elején nagy vita folyt a kárpótlásról, és két álláspont ütközött. Az egyik szerint a Kádár-rendszer törvénytelen volt, ezért jogszabályai semmisnek tekintendők, így a magántulajdon minden további nélkül helyreállítható, mivel a tulajdonra való jog nem évül el. A másik álláspont a korábbi tulajdon helyreállítását teljesen elutasította, mert az új – egy népi felhatalmazással nem bíró, bizonytalan eredetű csoport által megszerkesztett – alkotmány értelmében nem lehet vizsgálni a korábbi törvények alkotmányellenességét. Igaz ugyan, hogy erkölcsi alapon a tulajdonosokkal szemben álló törvénykezés kifogásolható volt, de a szocia-

lizmusban hatályos törvények érvényesek maradtak, így a tulajdonosi igényeket megalapozatlannak mondták ki. Az utóbbi felfogás fokozatosan eluralkodott, és amikor a köztársasági elnök az 1991 áprilisában elfogadott kárpótlási törvényt, mely a volt földtulajdonosok pozitív diszkriminációját kodifikálta volna, az Alkotmánybíróság elé vitte, azt néhány pontjában alkotmányellenesnek találták, így a valódi kárpótlásból semmi sem lett.

A megfeneklett privatizáció elterelte a figyelmet a magyar gazdaság egyre gyorsuló ütemű kiárusításáról. Közismert a Kádár-rendszerben virágzó élelmiszeripar szinte teljes elherdálása a kilencvenes évek elején. A külföldi cégek nemcsak tőkeerejüknek, hanem a kormányzatra kifejtett formális és informális befolyásolási képességüknek köszönhetően behozhatatlan előnyt szereztek a hazaiakkal szemben, így néhány év alatt oda jutottunk, hogy pl. nem maradt cukorgyár magyar kézben. A befektetők főleg piacot vásároltak, sokszor monopolhelyzetbe kerülve teljesen kiszorították a magyar versenytársakat. Nem születtek olyan – Nyugat-Európa számos országában egyébként hatályos – jogszabályok és intézkedések, melyek az uniós alapelvek keretei között védenék a hazai vállalkozókat, ezek ellehetetlenítése során mindig a verseny tisztaságára hivatkoztak.

A kisember számára áttekinthetetlen és majdnem láthatatlan, jogszerű, de erkölcstelen privatizáció tőkét hozott ugyan az országba, melyből feljavították az infrastruktúrát és jelentős gyártókapacitásokat is teremtettek, ennek ára azonban az volt, hogy a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnöke szerint csak az elmúlt tíz évben 11 ezer Mrd Ft-nyi profit távozott az országból. A reklámok által gerjesztett, mesterségesen megnövelt kereslet hatalmas mértékű hitelfelvételt generált, ma már 8 ezer Mrd Ft kölcsön, a csecsemőket is beszámítva fejenként 800 ezer Ft adóság terheli a magánszférát túl a rájutó 2 200 ezer Ft államadósságon. Farsang után megjött a böjt, és az ellenőrizhetetlenül megnőtt törlesztőrészek egy-

re többeket hajtottak létbizonytalanságba, egyre több hitel dőlt be, és egyre többeket fenyeget a kilakoltatás réme.

Időközben a gátlástalan hálózat étvágya hatalmasra nőtt. Tocsik Márta ügyei, melyeket az akkori miniszterelnök is erkölcstelennek, bár jogszerűnek nevezett, csak szelíd belépőnek bizonyultak az elmúlt nyolc év több ezer milliárdos csalásaihoz és alig leplezett lopásaihoz képest. A bróker – azóta is büntetlenül maradt – üzelvei, a hatalmas végkielégítések, az ellenőrizetlen tenderkiírások jelképe a nokiásdoboz lett: a kézben átadható kenőpénz egysége. A szépreményű ifjú szocialista perében igazából csak a felszín kapargatták, mindössze 80 M Ft-ról szólt, ami csak töredéke az azóta napvilágot látott korrupciós ügyekben szereplő milliárdoknak. A bíróság nem bírja a terhelést, az eljárások nyúlnak, mint a rétestészta, a gyanúsítottak és a vádlottak az ártatlanság vélelmére hivatkozva nemhogy eltűntek volna a közéletből, hanem inkább áldozatnak igyekeznek feltüntetni magukat.

A jog és az erkölcs közötti ellentmondás az elmúlt húsz év alatt egyre nőtt, és végül oda vezetett, hogy igen sokan gondolták úgy: a rendszerváltást elfuseráltuk. Mi is, mert nem volt meg bennünk az igazi elszánás a változtatásra, de főleg mások, akik visszaéltek a kizárólag előttük megnyíló lehetőségekkel. Az egyre jobban feszülő indulatok éles hangú sajtóvitákban, néha agresszív tüntetésekből kerestek kiutat, mígnem az országgyűlési választások megadták a törvényes tiltakozás lehetőségét. A jelenlegi kormánypárt kétharmados többsége mellett két ellenzéki párt választói is az erkölcstelen haszonszerzés megállítását, a felelősök elszámoltatását követelték. Ez a hatalmas méretű tiltakozás joggal írja felül a törvények írott betűjét. Nem zökkenők nélkül, mert a különadóról szóló jogszabály visszaható hatálya nemcsak a jó erkölcsbe ütköző módon juttatott jövedelmekre vonatkozott, hanem olyanokra is, amelyek törvényi előírás alapján, alanyi jogon járnak, ezért korrekcióra

volt szükség. Mégis: a Századvég Intézet felmérése szerint tíz emberből kilenc helyeselte az intézkedést. Ugyanez a helyzet a bankadóval és a magánnyugdíj-pénztár államosításával kapcsolatban is: a választók már nem a jog betűjét, hanem az erkölcs erejét kérik számon a törvényhozástól, és leginkább csak az érintetteket zavarják a külföldről érkező, sokszor álszent, aggodalmaskodó hangok. Kialakult egy sajátos körfolyamat. A kótáblákon összefoglalt erkölcsöt fokozatosan betűkbe foglalják, kodifikálják, de a betű nem képes mindent kifejezni, ezért megjelennek a joghézagok. Egyre többen élnek vissza e hézagok kínálta lehetőséggel, egyre többen hágják át az erkölcs íratlan szabályait. Ez a folyamat felerősödve egyre jobban ellentmond a társadalom igazságérzetének, és az emberek újraírják a törvényt, egyszer-egyszer akár a jogfolytonosság kárára is. Eljött az igazság pillanata, a ki nem facsart, a jog betűjével nem takarózó, az emberiség több ezer éves tapasztalataiból leszűrt isteni igazságé, melyet a kótáblán két szó fejez ki: *ne lojj!* Joggal bízhatunk most abban, hogy hazánkban a jövőben ismét összhangba kerül a jog és az erkölcs.

Tudnunk kell azonban, hogy ilyen különleges helyzet egy, akár több emberöltő során csupán egyszer áll elő. A súlyos tapasztalatok hatására a nép átmenetileg feladta a jogbiztonságra való igényét, és az igazságosságot választotta. De csak most az egyszer! A lehető legrövidebb idő alatt vissza kell térnünk a jogfolytonosság megszokott és kipróbált rendszeréhez, tiszteletben kell tartanunk a most már általunk alkotott, az íratlan erkölchöz is igazodó törvényeket. Egy ideig a jogszabályok fetisizálása helyett hallgathatunk a csupán a szívünkbe írt parancsra, de hamarosan véget kell vetni a jog és az erkölcs kettőségének, mert ha ez nem sikerül, anarchiába sülyed a nemzet.